

بررسی دیگری در زمینه انقلاب مشروطیت

در کتاب

برخورد اندیشه‌های قانون خواهی با حکومت استبدادی در ایران

اشاره:

انقلاب مشروطیت ایران یکی از مهم‌ترین رویدادهایی است که در چرخه تاریخی کشورمان به وقوع پیوسته و دگرگونی‌های بسیاری را در ابعاد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی باعث شده است. در جریان این نهضت، شاهد حضور گسترده مردم و درگیر شدن بخش قابل توجهی از جامعه علاوه بر هواداران استبداد قاجار، روحانیان عدالتخواه، روشنفکران آزادی خواه، مشروعه گرایان، منور الفکرهای غربزده و... هستیم. با گذشت ۹۷ سال از این واقعه و به رغم پرداختن به این رویداد تاریخی از گذر نگارش کتاب‌ها و مقالات گوناگون و انتشار اسناد و مدارک، ضرورت توجه به انگیزه‌های پیدایی این رخداد که موجب تحولات شگرف و بنیادی در جامعه شد و کاوش، تفسیر و تبیین نقش و کارکرد گروه‌های مختلف در آن، از اهمیت فراوانی برخوردار است.

آنچه در پی می‌آید نظری است بر کتاب برخورد اندیشه‌های قانون خواهی با حکومت استبدادی در ایران نوشته دکتر اسفندیار آهنجیده که جنبه‌های ناشناخته‌ای را فراروی محققان تاریخ و فرهنگ این مرزوبوم قرار می‌دهد.

در مقدمه کتاب مورد بحث که شامل هفت فصل در ۲۵۶ صفحه است، آمده: «کسانی برآنند که مشروطه ایران یک متاع کاملاً انگلیسی بود که در بازار ایران رواج یافت. این اشخاص با استدلال به اینکه در جامعه آن روز ایران موجبات تاریخی به اندازه کافی برای وقوع چنین حادثه شگرفی وجود نداشت، می‌خواهند سهم مردم ایران را در جنبش مشروطه خواهی ناچیز و سران انقلاب را آلت بی‌اراده‌ای در دست سیاستمداران انگلیسی جلوه دهند. این نظر [کاملاً] بی‌جاست و با فداکاری‌های مردم ایران بخصوص در دوره مشروطیت دوم پس از مبارزان مجلس و تصویب مواد مفید قانون اساسی که در واقع لقمه بیش از حوصله بود، درست در نمی‌آید. این مواد مسلماً به نفع

○ کیوان لؤلؤنی

امپریالیسم انگلستان نبود، چنان که بعدها به دست طبقه حاکمه از اجرای کامل آنها جلوگیری شد و همیشه ملت ایران خواستار استرداد این حقوق ضایع شده بودند. آنچه مسلم است انقلاب مشروطه ایران در زمینه‌های فکری، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و ادبی ایران اثر شگرف داشت و تقریباً شروعی بود برای حرکت جامعه به طرف قانون‌مند شدن و این خود گامی بسیار مهم و در عین حال ارزشمند... و به هر حال «مشروطیت» روند حرکت تاریخ این سرزمین را همچون نقطه عطفی تحت تاثیر قرار داد و نتایج متفاوتی به بار آورد. در واقع در جنبش مشروطیت یک اندیشه حاکم نبود و همان گونه که به رهبری روحانیون بپاخاست با اندیشه روشنفکران ادامه یافت. روحانیان آن را فرصتی برای اجرای احکام شریعت آسمانی یافته، روشنفکران خواهان نوخواهی و دموکراسی بودند، هر چند در بنیاد با یکدیگر تضاد داشتند».

فصل اول کتاب در دوازده گفتار به مباحث ذیل می‌پردازد:

واژه (مشروطه) - مفاهیم انقلاب، کودتا، رفرم - انقلاب مشروطیت ایران - ریشه‌های انقلاب مشروطیت ایران - اقدام برای لغو امتیاز - اهمیت لغو قرارداد تالبوت - امتیازات مهمی که به اتباع روسیه داده شد - جریانات فکری و سیاسی مؤثر در نهضت مشروطیت - چالش‌های فرهنگ و اندیشه در آستانه مشروطه.

در گفتار مربوط به ریشه‌های انقلاب مشروطیت ایران، به طور کلی ریشه‌های آن به دو بخش تقسیم می‌شود: الف) ریشه‌های فکری ب) ریشه‌های اقتصادی

ریشه‌های فکری شامل: ریشه‌های فکری داخلی (که برخاسته از مذهب شیعه و برگرفته از دین مبین اسلام است و این حکم که در برابر ظلم و ستم باید ایستاد و با هر گونه کجروی و نادرستی و بی‌قانونی

○ برخورد اندیشه‌های قانون خواهی با حکومت استبدادی در ایران
○ تألیف: دکتر اسفندیار آهنجیده
○ ناشر: مشعل، چاپ اول، ۱۳۷۸

مبارزه کرد؛ ریشه‌های فکری خارجی (روزنامه‌ها - دادن امتیاز به خارجی‌ها و دریافت قرض و...)، در نهایت با یک جمع‌بندی کلی عوامل مهم طغیان مردم به این صورت تقسیم شده است: ۱- از دست دادن ایالات مهمی از کشور ۲- دادن امتیاز به خارجی‌ها و دریافت قرض ۳- ستمگری شاهزادگان و حکام ۴- نحوه قضاوت و اجرای عدالت ۵- وجود فساد در تمام ارکان دولتی و غیردولتی ۶- مسافرت‌های پرخرج شاه به خارج ۷- جنگ روس و ژاپن و شکست روسیه ۸- انقلاب ۱۹۰۵ روسیه.

در بحث جریان‌ات فکری و سیاسی مؤثر در نهضت مشروطیت به ۳ جریان عمده: جریان وابسته به علماء و روحانیون و مراجع دینی - جریان وابسته به نهاد دولت - جریان وابسته به تحصیل‌کردگان جدید و روشنفکران و در بحث چالش‌های فرهنگ و اندیشه در آستانه مشروطه به ۸ مساله: انسانگرایی، عقلگرایی، علم‌گرایی، حقوق بشر و آزادی - گریز از استبداد (مساله اقتدار و مطلقگی) - قرار داد اجتماعی، مردم سالاری و قانون‌گذاری بشری (ایده‌های جدید) - ملت، وطن، ناسیونالیسم - تفکر انتقادی، ادبیات انتقادی - نوآوری - شخصیت حقوقی زن پرداخته شده است. مباحث اخیر از مباحث در خور توجه این کتاب است.

پس از بررسی ریشه‌های اصلی انقلاب مشروطه و بیان اوضاع اجتماعی، سیاسی و اقتصادی ایران، در فصل دوم به چگونگی شکل‌گیری نهضت پرداخته شده است. مهم‌ترین گفتارهای این فصل عبارتند از: سلطنت مظفّرالدین شاه و صدور فرمان مشروطیت - عواملی که انقلاب مشروطیت را تسریع بخشید - داستان عسگر گاریچی - رمضان ۱۳۲۳ هجری قمری - واقعه مسجد شاه (چهارشنبه ۱۵ شوال) - مهاجرت صفری - مهاجرت کبری - فشار روحانیون برای اجرای خواست‌ها - تحصن در سفارت انگلیس - آغاز حکومت مشروطیت در ایران - تدوین نظامنامه انتخابات - انجام انتخابات - گشایش مجلس - نخستین لایحه که تقدیم مجلس شد - تدوین و امضای قانون اساسی. فصل سوم کتاب مشتمل بر ۲۶ گفتار به مباحث ذیل می‌پردازد:

سلطنت محمدعلیشاه - مرگ شاه - محمدعلیشاه و مشروطیت - تدوین متمم قانون اساسی - سقوط کابینه مشیرالدوله - دومین رئیس الوزرای مشروطه - کابینه امین السلطان - کشته شدن اتابک - دلایلی که

امکان قتل اتابک را به شاه نشان داد - جدال محمدعلیشاه با مجلس و دولت - کابینه میرزاابوالقاسم خان ناصر الملک - نقش مطبوعات - قرارداد ۱۹۰۷، فتنه میدان توپخانه و رسوایی امپریالیست‌های روس و انگلیس - روشنگری به برکت آزادی - اوج اعتراض به پیمان امپریالیست‌ها - کمیته انقلاب ملی - صوراسرافیل: صور آزادی - روح القدس: شهید گمنام - استدلال روشنگرانه - مساوات، پیشواز آزادی و برابری - وضع مرزهای کشور - کابینه حسین قلی‌خان نظام السلطنه - کابینه احمدخان مشیرالسلطنه - شب‌نامه‌ها و مطبوعات تبعیدی دوران استبداد صغیر - نگاهی به شب‌نامه‌ها - پیشگامی تبریزیان.

«استبداد صغیر» عنوان فصل چهارم کتاب است که در گفتارهایی کوتاه به: قیام مردم شهرها - اوضاع اصفهان و جنبش بختیاری‌ها - اوضاع گیلان می‌پردازد. در فصل پنجم کتاب به ۱۵ مبحث زیر اشاره شده است: حکومت احمدشاه - جلسه بهارستان - مجلس دوره دوم - کابینه حسن خان مستوفی الممالک - ماجرای پارک اتابک - کابینه دوم محمدولیکان تنکابنی - سقوط کابینه سپهدار - ورود محمدعلیشاه به ایران و سقوط کابینه سپهدار - کابینه نجفقلیخان صمصام السلطنه - جریان اولتیماتوم روسیه و اخراج مورگان شوستر - دوره فترت - آزادی مطبوعات، جنگ جهانی و سانسور متفقین - احمدشاه و دموکراسی - شجاعت عصر انقلاب - محاکمه قانون.

فصل ششم کتاب تحت عنوان: «تاج‌گذاری احمدشاه و شروع جنگ جهانی اول» به بررسی کابینه‌های زمان وی تا نخست‌وزیری سید ضیاء و مباحثی چون: نقش مردم ایران در جنگ جهانی اول - مهاجرت به کرمانشاهان و تشکیل دولت موقت و قیام میرزا کوچک‌خان جنگلی می‌پردازد.

گفتنی است مهم‌ترین کابینه‌های زمان احمدشاه عبارت بودند از: کابینه محمدعلیخان علاء السلطنه - مستوفی الممالک - عبدالحسین فرمانفرما - میرزااحسن خان مستوفی الممالک - نجفقلیخان صمصام السلطنه - میرزا حسن خان وثوق الدوله - حسنخان مشیرالدوله - فتح الله خان سپهدار اعظم - سیدضیاء و نهایتاً کابینه‌های: قوام السلطنه - حسن خان مشیرالدوله - احمدقوام (نوبت دوم) - مستوفی الممالک (نوبت پنجم) - مشیرالدوله (نوبت چهارم) و بالاخره کابینه رضاخان سردار سپه که مباحث فصل هفتم کتاب

را تشکیل می‌دهد.

آخرین مبحث فصل هفتم به بررسی ماهیت انقلاب مشروطیت پرداخته است. در قسمتی از این گفتار چنین می‌خوانیم: ملت ایران بایک جنبش مردانه و علیرغم فشارهای سیاسی و نظامی روسیه و کارشکنی و دورویی بریتانیا طی انقلاب با شکوهی زمام مقدرات خود را که قرن‌ها در سر پنجه قدرت پادشاهان مستبد و خودخواه بود در دست گرفت... در نظام مشروطه پادشاهی نخست قدرت سیاسی در دستگاه سلطنت تمرکز می‌یافت. همراه پارلمانی که اختیاراتش به درجات محدود بود و آن مشروطه محدود بود تکامل مشروطه محدود به مشروطه پارلمانی رسید که قدرت سیاسی به پارلمان تعلق گرفت؛ حکومت کامل انتخابی تاسیس گردید... رهبران انقلاب پس از احراز موفقیت در تحکیم اساس مجلس شورای ملی سرنوشت مشروطه را به مرور زمان و قانون تکامل و ارتقاء سپردند و تصور کردند که عامل زمان خود تحولات اساسی و تغییرات محسوسی را که در پی هر انقلاب ریشه دار و عمیقی طبعاً پیش می‌آید، به وجود خواهد آورد. نتیجه اینگونه تفکر و بروز پاره‌ای اختلافات میان سران انقلاب برسر مسائل سیاسی، و سپس اثر روسیه و روشی که احزاب مختلف در سیاست خود پیش گرفتند این شد که سرنوشت حکومت مشروطه نیز به دست کسانی افتاد که مصالح و منافع خود را در رژیم فرسوده استبدادی جستجو می‌کردند. یعنی همان طبقه حاکم سابق با تغییر قیافه در دوران بعد از مشروطه نیز زمام قدرت را در دست گرفتند و طبعاً از هر گونه تحول اساسی در شرایط زندگی اجتماعی و اقتصادی طبقات محروم و زحمتکش ایران جلوگیری کردند و علیرغم انتظارات کسانی که در راه ایجاد حکومت مشروطه فداکاری‌ها و رشادت‌ها نشان داده بودند، امتیازات طبقاتی خود را کماکان در میان جامعه ایران حفظ کردند و علت انتصاب به حکومت آزاد و تظاهر به آزادی‌طلبی و حمایت از ارکان مشروطه بر وجهه ملی و نفوذ اجتماعی خویش افزودند.

گفتنی است اوراق پایانی این کتاب مشتمل بر کتابنامه (۷۸ عنوان) و تعداد ۲۳ قطعه تصویر شخصیت‌های داخلی و خارجی مرتبط با مشروطه است که به نوبه خود برگزانی آن افزوده است.